

О.Б. Ватченко,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна
фінансова академія

Досліджуються теоретико-методологічні основи сутності регіону та форми його прояву.

Ключові слова: регіон, територія, область, район.

Постановка проблеми. В умовах створення цивілізованої економіки України питання розвитку регіонів привертає до себе увагу різних верств населення: пересічних громадян, науковців, представників усіх ланок і рівнів державного управління. Термін «регіон» надзвичайно широко використовується в урядових документах, у законодавчо-нормативних актах, засобах масової інформації, періодичних виданнях, наукових працях.

У регіональній економіці термін «регіон» часто вживається як синонім термінів «територія» і «район». Витоки регіональної економіки як науки насамперед пов'язують з економічною географією. Тому поняття регіону виникло в різних науках для виділення територіальних частин за певною ознакою, але воно має дискусійний характер і залежить від підходу до нього дослідника.

Метою статті є дослідження теоретичного обґрунтування сутності терміна «регіон» та форми його прояву.

Аналіз досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження регіональної економіки, політики та проблем регіонального розвитку зробили А.Б. Алаєв, А.І. Амоша, В.О. Аніщенко, О.М. Алімов, В.І. Біренберг, В.П. Вишневський., О.Г. Гранберг, Т.В. Гутман, М.І. Долішній, А.І. Добринін, С.І. Дорогунцов, Б.М. Данилишин, Л.М. Зайцева, Т.А. Заяць, С.М. Злупко, Є.П. Качан, Д.В. Клинов, І.І. Лукіна, Е.М. Лібанова, К.Р. Макконелл, Т.Л. Миронова, М.Г. Чумаченко, У.Ф. Шарп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне поняття терміна «регіон» як явища – це зовнішнє, очевидне, почуттєве сприйняття, за допомогою якого регіон демонструє свою сутність.

У нашому випадку система регіонів у ряді з іншими економічними поняттями якраз і формує світогляд людини з її дійсним буттям, речовим, людським, духовним відчуттям світу, що і є теоретичним аспектом проблем економіки, сенсу буття через осмислення унікальності наявної ситуації присутності людини у світі. Це спрямовано на відстоювання тлумачення буття як неподільної єдності суб'єкта й об'єкта, що фундає людську свободу та відповідальність.

Історико-логічний метод розгляду проблем онтології і гносеології показує: проблеми сутності і явища регіонів далеко не надумані проблеми, яким приділялася увага в минулі часи і постійно приділяється в наш час.

Сутність регіону як економічної категорії або категорії взагалі – це територіальна одиниця на мапі, суб'єктивне поняття, виражене словом, і абстрактне поняття, що знаходиться в голові людини. Сутність регіону не дана людині у відчуттях, а досягається мисленням. Вона – категорія онтології на позначення внутрішнього субстанційного, першородного розуміння (територія на мапі), сукупність істотних властивостей предмета, без яких він існувати не може (кордони). З теологічної точки зору регіон створюється Богом, а якщо людина визначає територію і проводить на мапі її кордони, – то цією людиною керує Бог.

Існування регіону – категорія для позначення наявного буття предмета, що, на відміну від його сутності, досягається чуттями і є фактичною даністю регіону. Це характеристика регіону, що вживається здебільшого для характеристики зовнішніх проявів буття у конкретності і нескінченній різноманітності. Сутність регіону, як узагальнене поняття, не збігається з існуванням регіону, як конкретно даного явища.

Сутність регіону означає сукупність його базових властивостей. Явище регіону, як зовнішнє, очевидно сприймається почуттєво (за допомогою чого регіон і демонструє свою сутність), має безкінечну різноманітність. Звідси ми маємо велику кількість визначень понять «регіону». Насправді це назви зовнішнього прояву регіону, що пояснюють окремі функції його існування у зв'язку з вибраним критерієм аналізу дій у ньому. Наприклад, регіон – це невід'ємний важливий чинник людської цивілізації. Він в оптимальних умовах має стимулювати ділову активність на основі економічних стимулів і може у відповідній мірі забезпечити цивілізацію суспільства.

Регіональні проблеми – це своєрідні погляди на розвиток суспільства (ідея історичних циклів, розходження в способі життя людей, географічні середовища, історія народів). Те, що регіональні проблеми пов'язуються з цивілізацією, не випадковість. Це підтверджує історично-логічний аналіз розвитку суспільств – стародавні цивілізації, античні цивілізації, цивілізації середньовіччя, сучасні цивілізації окремих регіонів, країн світу.

Поняття «регіон» виникло в науці для виділення окремих територій за певною ознакою: історичною, географічною, етнічною, геологічною, адміністративно-територіальною, функціональною, економічною.

Спочатку регіон розглядали як зосередження природних ресурсів та населення, виробництва та споживання товарів, сфери обслуговування, а не як суб'єкт економічних відносин, особливих економічних інтересів.

В економічному аспекті найбільше значення має виділення регіонів з позицій: адміністративного і економічного управління; місця в територіальному розподілі праці; функціонування ринків праці, товарів і послуг; типовості соціально-економічних проблем.

Підвищення актуальності розвитку регіонів впливає на необхідність встановлення термінологічної однозначності щодо визначення регіону як категорії.

Йоганн фон Тюннен, а також його послідовники В. Кристаллер, В. Льош розглядали регіон у вигляді скупчення безперервних систем розселення навколо одного пункту впливу [5, с. 97].

Відомий регіоналіст М.Г. Чумаченко підкреслював, що поняття регіону виникло в різних науках для виділення територіальних частин за певною ознакою. У таблиці наведені визначення терміна «регіон» провідними дослідниками за різними ознаками.

А.Б. Алаєв визначив регіон як територію, «що володіє єдністю, взаємозв'язком складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території» [2].

А.І. Добринін пише: «Під регіоном слід розуміти територіально спеціалізовану частину народного господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу» [7, с. 9]

Точку зору А.І. Добриніна поділяє А.Г. Мазур, але поглиблює її. Він визначає регіон як територіально-спеціалізовану і адміністративно окреслену частину народного господарства країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювального процесу й управління.

Л.М. Зайцева дає визначення регіону в організаційно-управлінському аспекті – «регіон – це частина території держави, виділена за сукупністю різних ознак в адміністративну одиницю, діяльність якої свідомо направляється державними органами управління, а управлінські функції координуються ними для досягнення цілей суспільного розвитку і запобіганню дії руйнівних внутрішніх і зовнішніх сил» [12, с.25].

Л. Смирнягін під регіоном розуміє певну територію з притаманними їй специфічними природно-кліматичними, економіко-географічними, демографічними, історичними, етнічними, соціально-побутовими та іншими особливостями. При цьому далеко не завжди об'єктивно кордони регіону збігаються з кордонами офіційних територіальних утворень, а інколи взагалі є розмитими, «примарними» [11].

В.О. Аніщенко вважає, що «регіон – це складна природно-соціально-техногенна система, що передбачає специфічний спосіб організації енергетичних, комунікаційних, ціннісних, інформаційних і цільових структурних компонентів, описується за допомогою внутрішніх (закритих) і зовнішніх (відкритих) зв'язків» [3].

О.І. Амоша, В.П. Вишневський та інші у своїх дослідженнях визначають регіон як «частину території держави, що виділена за сукупністю різних ознак в адміністративну одиницю, яка свідомо спрямовується й координується для досягнення цілей суспільного розвитку та запобігання дії руйнівних сил або негативних зовнішніх сил» [4]. Вони пишуть, що в умовах України первинним регіоном є Автономна Республіка Крим і адміністративні області, тому у своїй роботі регіон ототожнюється з адміністративною областю.

С.В. Мочерний визначає регіон як комплекс підсистем, елементів та компонентів і їх характерних властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність [14, с. 361].

З економічної точки зору, під регіоном розуміють територіально спеціалізовану частину господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу. При цьому регіональна система розглядається не як ізольоване явище, а як сукупність взаємопов'язаних елементів, де кожному елементу належить чітко визначене місце та функції. Таким чином, регіон може розглядатись як функціональна система, що володіє певною стійкістю, і одночасно як система, яка розвивається та змінюється [8].

М.Г. Чумаченко однією з регіональних проблем, що вимагають поглибленого розгляду та широкого обговорення, вважає необхідність вивчення діючої системи адміністративно-територіального районування з урахуванням економіко-географічних, етнічних, історичних особливостей розвитку регіонів, підготовку пропозицій з удосконалення районування України. При цьому, підбиваючи певний підсумок численним спробам дати наукове визначення категорії «регіон», він підкреслив, що поняття регіону виникло в різних науках для виділення територіальних частин за певною ознакою. Воно має дискусійний характер і залежить від підходу дослідника [10].

В універсальному словнику-енциклопедії регіон визначено як умовно виділений простір, який відрізняється від прилеглої території природними або набутими властивостями; розрізняють фізико-географічні та економічні регіони [13].

Сучасні теорії розглядають регіон як систему, зокрема як локальну соціально-економічну систему, агломеровану систему, політичну систему, а також як регіон-квазідержаву, регіон-квазікорпорація, регіон-ринок, регіон-соціум [5, с.83,84].

У роботі Т.В. Гутмана, О.О. Мирєдова і С.В. Федіна «Управління регіональною економікою» вказується на присутність «двох підходів до визначення поняття «регіональна система»: регіон як економічна система і регіон як соціально-економічна система» [6, с. 13]. У рамках першого підходу допускається, що економічний ефект у регіоні досягається лише за рахунок розвитку галузей виробництва, при цьому рівень розвитку соціальної сфери і безпеки виробництва не враховується. Основне завдання регіонального комплексу полягає в розвитку таких виробництв, що за даних умов приносять найбільший економічний ефект у масштабах усього народного господарства. Відповідно до другого підходу, регіон – це соціально-економічний комплекс, основні ланки якого (матеріальне виробництво і соціальна сфера) збалансовані .

Регіон як підсистему соціально-економічного комплексу країни з відносно

самостійною частиною та закінченим циклом відтворення, особливими формами прояву, стадій відтворення й специфічними особливостями соціальних і економічних процесів розглядають Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, СЮ. Колодій Вони вважають, що ця підсистема включає такі структурні елементи, як природне середовище та виробничу й соціальну сфери.

Л.М. Кузьменко вважає, що національна економіка України є регіоналізованою і являє собою конгломерат регіональних господарств, тобто регіон можна розглядати як форму організації продуктивних сил на певній території. На практиці виділення або агрегування регіонів здійснюється за сукупністю ознак для цілей управління, планування, реалізації економічної політики і відповідає адміністративному поділу країни. Кожен регіон має свої територіальні особливості, специфіку; у ньому складаються певні економічні і соціальні відносини [9].

Формування регіону - це не механічний поділ території, воно і повинно проводитися на науковій методології і сприяти вдосконаленню територіального розподілу праці, ефективності національного ринку.

Перехід до ринкової економіки супроводжується тим, що кожен регіон стає економічною підсистемою з особливо сильними взаємозв'язками своїх основних елементів. Значно зростає вплив доходів і платоспроможного попиту на регіональне виробництво, споживання та інвестиції, розвиток соціальної сфери, а також вплив виробництва на зайнятість і доходи. Міжрегіональний обмін здійснюється тепер на ринковій основі, і тому регіон як ринок випробовує вплив зовнішніх ринків товарів, праці і капіталу, що конкурують і доповнюють один одного.

Підхід до регіону як ринку, який має певні межі, акцентує увагу на умовах економічної діяльності (підприємницький клімат) та особливостях регіональних ринків різноманітних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань. У теоріях економічного регіону значна увага приділяється подолан-

ню проблем ринку, принципам розвитку неринкової сфери, виробництву та використанню суспільних благ, регулюванню природних монополій, захисту від негативних наслідків приватнопідприємницької діяльності [5, с. 97].

А. Левінтов стверджував, що регіон – це арена діяльності і взаємодії різних груп інтересів, що знаходяться між собою у відносинах політики, тобто кожен з них має свій проект, власні цілі та уявлення про майбутнє регіонального простору та напрям використання його ресурсів, між цими суб'єктами немає ієрархії та адміністративного взаємопідпорядкування. [5, с.97].

Держава виступає безпосереднім учасником відносин з регіонами, насамперед у фінансовій сфері: у формі міжбюджетних трансфертів, прямих витрат державного бюджету на територіях регіонів, надання регіонам цільових кредитів, купівлі-продажу державних і регіональних цінних паперів тощо. Регулювання таких фінансових взаємин (особливо міжбюджетних) є одним з головних напрямів державної регіональної економічної політики.

В Україні прийнята Концепція державної регіональної політики (далі Концепція), затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001, в основі якої лежить науковий підхід до регіону як соціуму.

У 2005 р. в Україні прийнято Закон «Про стимулювання розвитку регіонів», де під регіоном розуміють територію Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя» [1, с. 548].

Згідно з Концепцією та вище означеним Законом, головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У таблиці наведено форми прояву сутності терміна «регіон».

Таблиця

Форми прояву сутності «регіон»

№ за/п	Форми прояву	Автор поняття	Особливість форми прояву
1	2	3	4
1	Територія, що володіє єдністю, взаємозв'язком складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території	А.Б. Алаєв	територія, що володіє єдністю, взаємозв'язком складових елементів
2	Регіон – це частина території держави, виділена за сукупністю різних ознак в адміністративну одиницю, що свідомо спрямовується й координується для досягнення цілей суспільного розвитку та запобігання дії руйнівних сил або негативних зовнішніх сил	О.І. Амоша, В.П. Вишневський	адміністративна одиниця
3	Регіон – це складна природно-соціально-техногенна система, що передбачає специфічний спосіб організації енергетичних, комунікаційних, ціннісних, інформаційних і цільових структурних компонентів, описується за допомогою внутрішніх (закритих) і зовнішніх (відкритих) зв'язків	В.О. Аніщенко	природно-соціально-техногенна система
4	Регіон – як локальна соціально-економічна система, агломерована система, політична система, а також як регіон-квасідержава, регіон-квасікорпорація, регіон-ринок, регіон-соціум	О.Г. Грандберг	багатофункціональна система
5	Регіон – економічна система, у якій економічний ефект досягається лише за рахунок розвитку галузей виробництва	Т.В. Гутман, О.О. Мирєдов, С.В. Федін	економічна система та соціально-економічна система
6	Регіон, як територіально-спеціалізована частина народного господарства країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювального процесу	А.І. Добринін	територіально спеціалізована частина народного господарства країни
7	Регіон – це частина території держави, виділена за сукупністю різних ознак в адміністративну одиницю, діяльність якої свідомо направляється державними органами управління	Л.М. Зайцева	частина території (визначає регіон в організаційно-управлінському аспекті)
8	Регіон – територія Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севас-	Закон України «Про стимулювання розви-	територія (область)

тополя	тку регіонів»

Продовж табл. 1

1	2	3	4
10	Регіон – форма організації продуктивних сил на певній території.	Л.М. Кузьменко	форма організації
11	Регіон – це арена діяльності та взаємодії різних груп інтересів між якими є відносини політики.	А. Левінтов	арена діяльності і взаємодії різних груп інтересів
12	Регіон – територіально-спеціалізована та адміністративно окреслена частина народного господарства країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювального процесу і управління	А.Г. Мазур	територіально спеціалізована частина господарства країни
13	Регіон це підсистема соціально-економічного комплексу країни з відносно самостійною частиною із закінченим циклом відтворення	Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій	Підсистема соціально-економічного комплексу країни
14	Регіон – комплекс підсистем, елементів та компонентів і їх характерних властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність	С.В. Мочерний	комплекс підсистем
15	Регіон – умовно виділений простір, який відрізняється від прилеглої території природними або набутими властивостями	М. Попович	умовно виділений простір
16	Регіон – певна територія з притаманними їй специфічними природно-кліматичними, економіко-географічними, демографічними, історичними, етнічними, соціально-побутовими та іншими особливостями	Л. Смирнягин	певна територія

Аналіз таблиці показав різні тлумачення терміна «регіон». О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.М. Зайцева, Л. Смирнягин, вважають, що регіон – це частина території держави, виділена за сукупністю різних ознак в адміністративну одиницю для досягнення цілей суспільного розвитку.

Регіон, як територіально спеціалізовану частину народного господарства країни, спрямовану на єдність та цілісність відтворювального процесу, розглядають А.Б. Алаєв, А.І. Добринін, С.М. Злупко, А.Г. Мазур.

Регіон як систему або підсистему соціально-економічного комплексу країни з відносно самостійною частиною із закінченим

циклом відтворення визначають В.О. Аніщенко, О.Г. Грандберг, Т.В. Гуман, Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій, С.В. Модерний.

Жоден з дослідників не наголошує, що відтворювальний процес, в першу чергу, спрямований на створення якісного життя людини. Провідні країни світу керуються концепцією «Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй», в якій зазначається, що будь-яка держава світу в процесі свого економічного розвитку повинна, в першу чергу, створювати сприятливі умови для того, щоб життя людей було довгим, здоровим і наповненим творчістю, тобто формувати якісне життя.

Висновки. Аналізуючи вищенаведене, можна зробити висновки:

1. Сутність регіону означає сукупність базових властивостей регіону, які сфокусовані в межах єдиної системної якості, що не самоочевидна, не доступна для безпосереднього сприйняття. Одна і та ж сутність регіону може виявляти себе за допомогою багатьох різномірних регіонів.

2. Якщо розглядати сутність регіону як економічної категорії (або категорії взагалі),

то це є територіальною одиницею на мапі, суб'єктивним поняттям, вираженим словом, і абстрактним поняттям, що знаходиться в голові людини.

3. На нашу думку, регіон – це відкрита соціально-економічна система, що свідомо направляється державними органами управління для забезпечення якісного життя людини.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про стимулювання розвитку регіонів. Закон України від 8 вересня 2005 р. №2850-ІУ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. - № 51. – С. 548.
2. *Алаєв А.Б.* Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М., 1983. – 214 с.
3. *Аніщенко В.О.* Моніторинг і охорона земель: Навч. посібник. – К.: КНУБА, 2003.
4. *Амоша О.І., Вишневецький В.П., Землянкін А.І.* та ін. Регулювання регіонального розвитку в Україні // Економіка України. - 2006. - №1-2. - С. 45-58, 51-66.
5. *Грандберг А.Г.* Основы региональной экономики: Учебник для вузов. – Изд. 2-е. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – С. 97.
6. Управление региональной экономикой / Г.В. Гутман, А.А. Мироедов, С.В. Федин. - М.: Финансы и статистика, 2001. - 176 с.
7. *Добрынин И.А.* Региональные пропорции воспроизводства. – Л., 1977. - С. 9.
8. *Злупко С.М.* Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: Зб. наук. праць. - Вип. 3(XLVII) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний ред. акад. НАН України М.І. Долішній. - Ч.1. – Львів, 2004. – С. 15-31.
9. *Кузьменко Л.М.* Методологічні основи управління розвитком потенціалу регіону // Регіональна економіка. – 2006. - № 4. – С.139-146.
10. *Ковальов О.П.* Регіональний розвиток: Погляд на сто років вперед. // Регіональні перспективи. - 2003. - № 7-8.
11. *Смирнягин Л.* Экономическое районирование США. - М: Наука, 1971.
12. Регіональне управління: Навч. посіб. / Л.М. Зайцева, С.М. Серьогін, Н.Й. Конішева, В.Є. Зайцев, Т.О. Савостенко, І.Є. Польська, А.В. Чуйко; За наук. та заг. ред. док. економ. наук Л.М. Зайцевої. – Дніпропетровськ: ДФ УАДУ, 2000. – С. 25.
13. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. – К.: «Ірина», 1999. – 1551с.
14. Економічна енциклопедія: У 3 т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. - К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3. - С. 361.